

Peter Winch om logiken, evolutionsläran och skapelsen

Står Charles Darwins evolutionslära i konflikt med Bibelns skapelseberättelse? Och vad innebär det att säga att de gör eller inte gör det? **Lars Hertzberg** diskuterar utifrån den brittiske filosofen **Peter Winchs** texter om dessa frågor.

Enligt en gängse syn på logiken bestäms det logiska förhållandet mellan satser av satsernas form. Den klassiska syllogismen

Alla människor är dödliga.
Sokrates är en människa.
Alltså är Sokrates dödlig.

är urtypen för en giltig slutledning i den logik som först skapades av **Aristoteles**, och som fortfarande bildar en huvudfärd inom den västerländska filosofin. Vi kan se att slutledningen är giltig, anser man, utan att veta vem som har formulerat den, i vilket sammanhang den har formulerats eller vad man velat uttrycka med den. På samma sätt är en utsaga som "Det regnar och det regnar inte" en uppenbar motsägelse. Vi behöver bara betrakta dess form för att inse att den inte kan vara sann. Och om vi i slutledningen ovan bytte ut den sista satsen till "Men Sokrates är odödlig" skulle vi få ett självmotsägande resonemang.

Den formella logiken brukar uppfattas som en tänkanhets hygien. Vill du tänka korrekt måste du undvika logiska misstag som till exempel motsägelser. Och om ett argument

ska anses sunt och hållbart får det inte bryta mot formen för giltiga slutledningar. Den som framlägger skenbart giltiga slutledningar för att föra sin motpart bakom ljuset betar sig bedrägligt, manipulativt. Det var den slags verksamhet som till exempel sofisterna brukade beskyllas för i antikens Aten. Liknande anklagelser framförs ofta mot politiska budskap och mot reklamkampanjer.

De här uppfattningarna kritiserar av den brittiske filosofen Peter Winch i artikeln "Darwin, *Genesis* and Contradiction" (i hans bok *Trying to Make Sense*) och i den opublicerade föreläsningen "Reason and Persuasion".

En vanlig uppfattning är att **Charles Darwins** evolutionslära står i konflikt med Bibelns skapelseberättelse. Den här uppfattningen delas av kristna fundamentalister – bland

Wittgenstein ville inskräpa vikten av att betrakta det sammanhang i vilket något sägs, det sätt på vilket orden griper in i det mänskliga sammanhang där de yttras.

annat av dem som vill förbjuda undervisning i evolutionsläran i amerikanska skolor – och av ateistiska biologer som **Richard Dawkins** och många andra. Men det finns också de som hävdar att konflikten bara är skenbar. Enligt dem hör de två redogörelserna för hur livet och människan kommit till helt enkelt hemma i olika sammanhang: den ena redogörelsen har sin användning i samband med religiös dyrkan, den andra i samband med naturvetenskaplig forskning. På ytan förefaller de två berättelserna motsäga varandra, men på ett djupare plan gör de det inte: de har inte en gemensam form, vilket är en förutsättning för att de ska kunna motsäga varandra. En wittgensteinskt inspirerad tänkare skulle kanske säga att de tillhör olika språkspel. Att säga att både Bibeln och Darwin behandlar människosläktets tillkomst är ett slags ordlek: "tillkomst" används här i två olika betydelser. På ett liknande sätt kunde man försvara utsagan, "Alla människor är dödliga men Sokrates är odödlig" genom att säga att orden "dödlig" och "odödlig" här hör till olika språkspel. I det ena fallet talar man om den mänskliga organismens begränsade livslängd, i det andra fallet om Sokrates plats i det västerländska tänkandets historia.

Låt oss kalla dessa två uppfattningar kontradiktionism och kompatibilism. Vi kan lätt föreställa oss, säger Winch, att kontradiktionisten blir indignerad över kompatibilistens förslag:

If ... we simply say: "This language game is played", are we not abdicating our prime philosophical responsibility – the responsibility of seeking clarity and consistency? Aren't we giving hostages to irrationalism? ... If two beliefs contradict each other, both cannot be right. Shouldn't we investigate which, if any, is right?

Att hänvisa till olikheter i språkspel är att slingra sig, menar kontradiktionisten. Båda uppfattningarna kan inte vara giltiga. Men Winch vill vare sig ge kontradiktionisten eller kompatibilisten rätt. Det gäller att avgöra, säger han, "whether what we have here is a matter of two beliefs which 'contradict' each other *in a sense which* commits us to saying one of them must be 'wrong'" [första kursiveringen min]. Att hänvisa till skillnader i språkspel är att hålla fast vid föreställningen om den formella logiken, fast i en mera sofistikerad form. Schematiskt uttryckt: i den klassiska logiksynen kan vi fastställa att två påståenden motsäger varandra med hjälp av ordboken och grammatiken. I det senare fallet skulle vi därutöver behöva en redogörelse för alla existerande språkspel. Men föreställningen om en sådan redogörelse är ett missförstånd av vad Wittgenstein ville utträta med språkspelsmetaforen. Han menade inte att det existerade en bestämd uppsättning språkspel, vart och ett med sina specifika regler. Snarare ville han inskräpa vikten av att betrakta det sammanhang i vilket något sägs, det sätt på vilket orden griper in i det mänskliga sammanhang där de yttras. Sätten att använda ord är lika mångfasetterade som arten av mänskliga relationer, och därför är föreställningen om en fullständig översikt meningslös. Att två påståenden motsäger varandra kan i sista hand påvisas bara i det enskilda sammanhang där de yttras. Som **Witt-**

Att två påståenden motsäger varandra kan i sista hand påvisas bara i det enskilda sammanhang där de yttras.

genstein uttryckte saken: "A contradiction is only a contradiction when it arises."

I den traditionella synen på logiskt tänkande, som Winch ifrågasätter, uppfattas logiken som analog med matematiken. Att dra slutsatser är som att operera med en matematisk kalkyl, där uträkningens giltighet inte beror av vad vi försöker beräkna eller syftet med uträkningen. I föreläsningen "Reason and Persuasion" skriver Winch:

According to the conception of logic as a "normative science" it is the calculus itself which guarantees the validity of a certain form of inference. When we, human beings, apply the calculus, our ability to *understand* and *mean* the propositions which appropriately instantiate the logical forms laid down in the calculus, is an ability to connect ourselves up with the logical machinery of the calculus, which then does the work for us, as long as we don't interfere.

Idén att logikmaskineriet är något utanför oss åt vilket vi kan anförtro våra resonemang innebär också att logiken kan överrumpla oss: vi kan intet ont anande se oss tvungna att acceptera en slutsats vi känner oss helt främmande för – på ett liknande sätt som vi vid butikskassan kan få lov att inse att summan av våra inköp vida överstiger vad vi hade väntat oss. Men sådana överraskningar, menar Winch, kan det inte finnas i logiken.

Winch talar om föreställningen att "logiken 'tar tag om vår strupe' och tvingar oss att ändra oss". Detta är det intryck vi ibland kan få av människors sätt att argumentera. Ett exempel på detta finns i **Väinö Linnas** *Högt bland Saarijärvis moar*, en roman om skeendena i en finsk jordbruksby före inbördeskriget. Jussi Koskela har ett torp under socknens

kyrkoherdes boställe. Kyrkoherden ger honom tillåtelse att röja land för eget bruk genom att dika ut ett kärr. Han dör och hans unga efterträdare och hans fru tar över prästgården. Efter en tid får det unga paret penningbekymmer. Frun föreslår att de ska lösa sina problem genom att återkräva en del av den jord Koskela röjt. Kyrkoherden känner sig obehävar över beslutet. Frun säger:

"Varför skulle vi nu för resten ta hänsyn till Koskelas känslor i det här fallet? Han tror väl aldrig att han har något slags äganderätt till torpets marker? Jag tycker att du i din finkänslighet har alldeles fel utgångspunkt. Han måste ju själv förstå att han arrenderar främmande jord som han ändå en gång måste avstå från ..."

Kyrkoherden drog ut servetten som han haft instucken under kragen. Det stockade sig i strupen. Under årens lopp hade han lärt sig känna hustruns sinnesstämningar redan på tonfallen och attityderna, och han anade att nu skulle det bli kamp på liv och död. Ellen hade fattat sitt beslut. Det framgick tydligt och klart.

"Enligt min åsikt har han ett slags äganderätt. Röjarens rätt."

Ellens ögonbryn åkte i höjden på ett karakteristiskt vis:

"Har du röjt de marker som nu är i prästgårdens besittning?"

"Vad i all sin dar... Vad menar du?"

"Då ska du genast ta avstånd från besittningsrätten. Sök upp den som har röjt dem och överlåt dem åt honom så snart som möjligt."

"Det där är hårklyveri. Det betyder ingenting."

"Jasså hårklyveri kantänka. Inte alls. Äganderätt förvärfvar man genom köp, arv eller gåva ... Säg mej hur många människor här i landet som själva har röjt den odlingsmark de äger."

Kyrkoherdens fru tycker sig ha funnit ett dräpande argument mot föreställningen att Koskela skulle ha något *slags* rätt till marken. Är hennes argument ett felslut? Inte nödvändigtvis. Det förutsätter att man bortser från den distinktion kyrkoherden försöker göra mellan "ett slags äganderätt" – en moralisk rätt – och en juridisk rätt. Huruvida hon själv tror på sin argumentation vet man inte – kanske bottnar hennes hätska reaktion i att hon försöker överrösta sitt eget samvete.

Här finns en skillnad mellan ett logiskt resonemang och en matematisk uträkning: om summan av mina utgifter överraskar mig kan jag inte lösa problemet genom att säga: "Jag menade inte siffrorna så", men om min samtalspartner drar oväntade slutsatser av mina ord har jag möjligheten att säga: "Det var inte så jag menade."

Kyrkoherden kunde försöka bemöta hennes argument genom att säga att han inte använde begreppen juridiskt. Här finns just en skillnad mellan ett logiskt resonemang och en matematisk uträkning: om summan av mina utgifter överraskar mig kan jag inte lösa problemet genom att säga: "Jag menade inte siffrorna så", men om min samtalspartner drar oväntade slutsatser av mina ord har jag möjligheten att säga: "Det var inte så jag menade."

Winch framhåller att det här inte förutsätter att jag uttryckligen uteslöt denna tolkning i mina tankar. Men öppnar inte detta dörren för anarki, frågar Winch. Betyder det inte att jag fritt kan hitta på vad jag menade? Han svarar:

It is not true ... that this account means I am not subject to any constraints. The constraints are simply of a different sort than we expected to find. One constraint is that if I go too far in overstepping the acknowledged limits of latitude, I shall find that the people with whom I wish to speak will not know what to make of me, will cease to take much notice of what I say and perhaps just stop talking with me.

Wittgenstein har ett liknande exempel i *Filosofiska undersökningar*:

Någon säger mig: "Visa barnen ett spel!" Jag lär dem slå tärning om pengar, och den andra säger till mig "Jag menade inte ett sådant spel". Måste då uteslutandet av tärningsspelet ha föresvävat den som gav mig befallningen?

För att den andres reaktion ska vara trovärdig behöver han inte i sitt stilla sinne ha tänkt: "Jag menar inte att han ska visa dem ett spel om pengar." I ett givet sammanhang – mot bakgrunden av vilka vi är, vilken relation som består mellan oss, hur man i våra kretsar förhåller sig till barns spel, och så vidare – är detta, förmodar vi, något som kan tas för givet. Där kommer ingen att beskylla den andre för att vara nyckfull, för att vara otydlig i fråga om sina önskemål eller något liknande. "Logiken" i hans begäran får sin form genom detta sammanhang, inte enbart genom de ord han yttrar eller de tankar med vilka han beledsagar orden.

I ett givet sammanhang – till exempel i en juridisk diskussion – kunde kyrkoherdefruens argument ha varit relevant

och hållbart. Det blir manipulativt, sofistiskt, genom hennes sätt att använda argumentet: till att avvisa de moraliska perspektiv hennes man vill anlägga på frågan. Poängen är att det inte finns någon *formell* gräns mellan ett sunt och ett sofistiskt argument.

Låt oss gå tillbaka till frågan om konflikten mellan evolutionsläran och skapelseberättelsen. Winch hävdar att det inte finns ett en gång för alla givet svar på frågan om orden "en redogörelse för hur människan kommit till" här används i samma eller olika betydelser. Detta är en fråga där olika individer kan ha olika uppfattningar. En person vars reflektioner om tillvaron är fokuserade kring en naturvetenskaplig eller en religiös världsåskådning är kanske benägen att framhäva motsättningen, medan andra är redo att låta de två redogörelserna existera sida vid sida, vilket inte behöver betyda vare sig att de saknar respekt för vetenskapligt tänkande eller saknar religiös känsla. Det viktiga här är att man inte till exempel på filosofiska grunder kan hävda att någotdera synsättet är "det rätta".

Lars Hertzberg

är professor emeritus i filosofi
vid Åbo Akademi